

ПРАКТИКИ КОМУНАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ МІСТА ХАРКОВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ¹

PRACTICES OF MUNICIPAL SOCIAL SERVICES IN THE CITY OF KHARKIV IN ENSURING FOOD SECURITY FOR VULNERABLE POPULATIONS IN TIMES OF WAR²

Продовольча безпека є одним із типів безпеки її забезпечення є однією з функцій сучасного міста. Реалізація цієї функції пов'язана із забезпеченням доступу до продуктів харчування для всіх мешканців міста в достатній кількості та якості, а також створенням механізмів для забезпечення продовольчої безпеки в умовах різних кризових ситуацій, у тому числі в умовах війни. Виконання цієї функції є результатом діяльності різноманітних соціальних акторів міста, серед яких провідними є органи міського самоврядування та підпорядковані ним організації.

Статтю присвячено аналізу ролі органів міського самоврядування та комунальних служб у забезпеченні продовольчої безпеки уразливих верств населення в умовах війни в Україні на прикладі міста Харкова.

Представлено результати емпіричного дослідження «Роль соціальних служб міста Харкова у забезпеченні продовольчої безпеки населення в умовах війни», яке було проведено колективом кафедри соціології управління та соціальної роботи в травні 2024 р. в межах реалізації соціологічним факультетом Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у партнерстві з Харківською міською радою проекту FUSILLI1 – «Сприяння трансформації міської системи харчування через запровадження інноваційних лабораторій життя», який отримав фінансування за програмою досліджень та інновацій Європейського Союзу «Горизонт 2020» H2020-CE-FNR-07-2020 відповідно до грантової угоди № 101000717. Головним методом збору інформації виступив метод онлайн-опитування керівників та провідних фахівців комунальних соціальних служб міста Харкова.

За результатами дослідження були зроблені висновки щодо особливостей діяльності органів міського самоврядування та комунальних соціальних служб прифронтового

міста України щодо забезпечення продовольчої безпеки уразливих верств населення. **Ключові слова:** місто, безпека, продовольча безпека, комунальні соціальні служби, уразливі верстви населення.

Food security is a type of security and its provision is one of the functions of a modern city. The implementation of this function is associated with ensuring access to food for all city residents in sufficient quantity and quality, as well as creating mechanisms to ensure food security in various crisis situations, including in times of war. The performance of this function is the result of the activities of various social actors of the city, among which the leading ones are city self-government bodies and their subordinate organizations.

The article analyses the role of municipal authorities and municipal services in ensuring food security of vulnerable populations in the context of war in Ukraine on the example of Kharkiv.

The article presents the results of an empirical study «The Role of Social Services in Kharkiv in Ensuring Food Security in the Context of War», which was conducted by the staff of the Department of Sociology of Management and Social Work in May 2024 as part of the FUSILLI1 project – «Promoting the Transformation of the Urban Food System through the Implementation of Innovative Life Laboratories», funded by the European Union and the European Commission. The main method of collecting information was an online survey of managers and leading specialists of municipal social services in Kharkiv. Based on the results of the study, conclusions were drawn about the peculiarities of the municipal authorities policy and communal social services practices in the frontline city of Ukraine to ensure food security of vulnerable populations.

Key words: city, security, food security, municipal social services, vulnerable groups of the population.

УДК 364-3:[338.439:338.246]

(477.54-25)»364»

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.61.3>

Євдокимова І.А.

к.соціол.н., доцент,
завідувач кафедри соціології
управління та соціальної роботи
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Бутиліна О.В.

к.соціол.н.,
доцент кафедри соціології управління
та соціальної роботи
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. В умовах війни українське суспільство стикнулось із великою кількістю викликів, які призвели до суттєвих змін у тому числі в українських містах. Останні вимагають не менш суттєвої уваги з боку науковців та політичних діячів, аніж процеси загальносуспільного рівня.

¹ Стаття підготовлена в межах проекту FUSILLI1 – «Сприяння трансформації міської системи харчування через запровадження інноваційних лабораторій життя», який отримав фінансування за програмою досліджень та інновацій Європейського Союзу «Горизонт 2020» H2020-CE-FNR-07-2020 відповідно до грантової угоди № 101000717. www.fusilli-project.eu

² The article was prepared within the FUSILLI1 project – «Promoting the transformation of the urban food system through the introduction of innovative life laboratories», which received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme H2020-CE-FNR-07-2020 under grant agreement No. 101000717. www.fusilli-project.eu

Місто є об'єктом вивчення багатьох наук. Принцип плюралізму, характерний для сучасної теорії та методології, стосовно міста як об'єкта дослідження означає існування безлічі різних уявлень і систем фахових знань про нього. Аналізу особливостей міста як унікального соціального явища та тієї ролі, яку місто відіграє по відношенню до суспільства, присвячено роботи М. Вебера, К. Маркса, Е. Дюркгейма, Л. Мамфорда, Ф. Броделя, Ф. Хайека та ін. У їхніх роботах були сформульовані основні положення, які сьогодні розділяються майже всіма представниками соціальних наук.

У соціології можна виокремити принаймні два головні підходи до розуміння міста. З одного

боку, місто розглядають як вид територіальної спільноти, яка відрізняється великою щільністю розселення, інтенсивними соціальними контактами, гетерогенністю складу тощо. З іншого боку, місто розглядають також і як соціально-просторову форму існування суспільства, як складну систему, до якої входять природні та матеріальні елементи, населення, система норм та цінностей, процеси виробництва і споживання тощо. Від інших поселенських структур місто вирізняється своєю відносно закінченою соціальною структурою, майже адекватною структурі суспільства, поліфункціональністю, соціальною інтеграцією, динамізмом соціального розвитку, архітектурним розмаїттям, здатністю до відтворення соціального життя і прогресивного впливу на інші поселенські спільноти. Місто відображає основні конкретно-історичні особливості та тенденції розвитку суспільства, але також має специфічні, властиві тільки йому особливості та закономірності.

Загально визнаним стало твердження про те, що міста є центрами цивілізації та виконують функцію збереження і розповсюдження її досягнень назовні. Як відзначив Л. Вірт у своєму класичному описі міського способу життя, саме з міста поширюються ті ідеї та практики, які ми називаємо цивілізацією.

З іншого боку, місто є також центром соціальних змін і суспільного розвитку. Територіальна концентрація людей, різноманітних форм діяльності, складних завдань об'єктивно створюють умови для виникнення та реалізації соціальних інновацій саме в містах. При цьому завдяки тому, що міста виступають також центрами координації багатьох видів діяльності в рамках території, інновації розповсюджуються назовні. Це дало змогу американському соціологу Д. Джекобс назвати міста «джерелами добробуту нації».

Але не менш важливою історичною функцією міст стало забезпечення безпеки для своїх мешканців. Саме задля створення безпечних умов життєдіяльності створювалися перші міста-фортеці, які існували в усіх частинах світу і в різні історичні періоди. Вони з'являлися як засоби оборони від нападів та забезпечення безпеки населення. Найвідомішими прикладами таких міст стали Акрополь в Афінах у Давній Греції, Каркассон у Франції, Дамаск у Сирії та ін. Окрім того, однією з важливих ознак міст тривалий час уважалася наявність міцних стін, веж, бастіонів та інших споруд, які забезпечували безпеку мешканцям у разі атаки ворога.

У сучасному суспільстві розуміння безпеки як функції міста суттєво трансформувалося. Наявність захисних споруд уже не є ознакою сучасного міста, але створення безпечних умов життєдіяльності для мешканців залишається однією з його провідних функцій.

Поняття безпеки є доволі дискусійним та малодослідженим у сучасному соціологічному дискурсі. У широкому розумінні безпека розглядається як поняття, яке вказує на такі умови існування, які характеризуються відсутністю або мінімізацією загроз та ризиків. Отже, збільшення загроз та ризиків може призвести до погіршення безпеки. З іншого боку, розуміння безпеки стало більш складним, і науковці виокремлюють різні типи безпеки: політичну, економічну, соціальну, воєнну, ядерну, інформаційну, державну, продовольчу та ін., намагаючись характеризувати кожну з них.

Отже, продовольча безпека є одним із типів безпеки, і її забезпечення є однією з функцій сучасного міста. Реалізація цієї функції пов'язана із забезпеченням доступу до продуктів харчування для всіх мешканців міста в достатній кількості та якості, а також створенням механізмів для забезпечення продовольчої безпеки в умовах різних кризових ситуацій, у тому числі в умовах війни. Виконання цієї функції є результатом діяльності різноманітних соціальних акторів міста, серед яких провідними є органи міського самоврядування та підпорядковані ним організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню продовольчої безпеки як функції міста присвячено роботи Джейн Джекобс, яка досліджувала міське середовище та його вплив на життя мешканців у книзі «Життя та смерть великих американських міст» (The Death and Life of Great American Cities) [2]. У своїх роботах вона наголошувала на важливості міських ринків та інфраструктури для забезпечення доступу до продуктів харчування. Маріон Нестл – авторка книги «Харчування, що має значення: Питання щодо харчування та суспільства» (Food Politics: How the Food Industry Influences Nutrition and Health) [1], де вона розглядає вплив глобальних харчових корпорацій на безпеку харчування та споживчі звички в містах та по всьому світу. Мішель Моуфе – її роботи з антропології харчування, такі як «Поганий харчовий вибір: Оптимізм та песимізм стосовно харчування» (The Anthropology of Food: Bad Food Choice: Optimism and Pessimism Regarding Food), досліджують культурні та соціальні аспекти харчування в міських спільнотах. Карен Кірбі – її робота «Їжа, безпека та місто: Інновації в управлінні продовольчою політикою» (Food, Safety, and the City: Innovations in Governance and Regulation) досліджує взаємозв'язок між міськими системами харчування та безпекою харчування. Марк Вінніссенс розробляв концепцію «міської сільськогосподарської екології», що вивчає вплив міського середовища на виробництво їжі в містах та його вплив на безпеку харчування. Ці вчені та багато інших зробили значний внесок у розуміння проблем

продовольчої безпеки в містах та розвиток стратегій для поліпшення ситуації.

Серед українських соціологів досліджували різні аспекти продовольчої безпеки в місті О. С. Мурадян, Д. М. Бойко, В. С. Нікулін, О. І. Кізілов, А. Д. Литовченко, Д. Д. Яшкіна, А. А. Дейнеко, Р. О. Запорожченко [5] та ін.

Водночас слід відзначити, що соціологічні дослідження особливостей і ролі органів міського самоврядування та комунальних соціальних служб у забезпеченні продовольчої безпеки мешканців міст України та, зокрема, уразливих верств населення в умовах війни, узагалі відсутні. Вивчення успішних практик виконання цієї функції органами міського самоврядування та підпорядкованими ним організаціям в умовах війни в Україні є, на нашу думку, актуальним науково-дослідним завданням, вирішення якого дасть змогу створити більш стійку систему продовольчої безпеки в українському суспільстві загалом.

Мета статті – схарактеризувати практики комунальних соціальних служб щодо забезпечення продовольчої безпеки вразливих верств населення в умовах війни на прикладі міста Харкова.

Виклад основного матеріалу. У травні 2024 р. в межах реалізації соціологічним факультетом Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у партнерстві з Харківською міською радою проекту FUSILLI1 – «Сприяння трансформації міської системи харчування через упровадження інноваційних лабораторій життя», який отримав фінансування за програмою досліджень та інновацій Європейського Союзу «Горизонт 2020», колективом кафедри соціології управління та соціальної роботи було проведено дослідження на тему: «Роль соціальних служб міста Харкова в забезпеченні продовольчої безпеки населення в умовах війни». Головним методом збору інформації виступив метод онлайн-опитування керівників та провідних фахівців комунальних соціальних служб міста Харкова, а саме: територіальних центрів надання соціальних послуг, Центру соціальних служб «Довіра» та його районних у місті відділів, комунальних закладів «Харківський міський центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю «Промінь», «Харківський міський центр реінтеграції бездомних осіб», «Соціальний готель» та «Центр надання допомоги постраждалим від насильства». Усього було опитано 25 експертів. Окрім того, нами було проведено інтерв'ю із заступницею міського голови м. Харкова з питань охорони здоров'я та соціального захисту населення С. О. Горбуновою-Рубан. У межах дослідження ми намагалися з'ясувати особливості політики органів міського самоврядування та практик комунальних соціальних служб прифронтового міста України щодо забезпечення продовольчої безпеки уразливих верств населення.

Характеризуючи загальну ситуацію, яка склалась у місті Харкові станом на початок 2024 р., С.О. Горбунова-Рубан відзначила:

«В умовах війни розуміння продовольчої безпеки трохи змінилося. Безперечно, ми розуміємо, що людеї слід годувати, ми це робимо та намагаємося годувати здоровою їжею. Але іноді важливо у цих умовах просто нагодувати...».

«Із початку війни місто почало годувати людей гарячими обідами в школах, роздавати хліб, борошно тощо. Кожного дня місто отримувало 37 000 гарячих обідів. Фінансування йшло від підприємців міста, які працюють у продовольчій галузі, а також за рахунок благодійних пожертв. Гарячі обіди готувало комунальне підприємство дитячого харчування, яке також в умовах війни продовжувало готувати та роздавати дитяче харчування в місті».

«Із перших днів війни уразливі категорії населення в місті Харкові отримують продовольчі набори. Джерел їх появи було декілька. По-перше, це міська влада, яка розподіляла продовольчі набори серед територіальних центрів для надання самотнім людям похилого віку. По-друге, це благодійні фонди, як міжнародні, так і ті, які були швидко створені в місті Харкові з початком війни. А також благодійна допомога від громадських організацій та волонтерів...».

Отже, головними практиками, які використовують комунальні соціальні служби міста Харкова для забезпечення продовольством своїх клієнтів, є надання продовольчих наборів та гарячого харчування.

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання «Які види допомоги Ваша організація надає мешканцям міста в умовах війни?» (абсолютне значення, n=25)

До комунальних соціальних служб міста, які під час війни надають гарячі обіди своїм клієнтам, слід віднести передусім територіальні центри надання соціальних послуг, комунальні заклади «Харківський міський центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю «Промінь», «Харківський міський центр реінтеграції бездомних осіб» та ін. Більшість із них уже отримує готові страви від різних благодійних фондів та громадських організацій міста, а не готує самотійно. Клієнти цих служб можуть

отримати гарячі обіди у самій службі, але також соціальні працівники здійснюють їх доставку за місцем проживання. При цьому більшість опитаних зазначила, що до цієї діяльності волонтери в їх організації, як правило, не залучаються. Цікаво, що приблизно 1/3 тих, хто відзначив, що їхні організації надають гаряче харчування в умовах війни, також зазначили, що до війни їхні організації таку практику не здійснювали. Як головні проблеми, які виникають у соціальній службі під час забезпечення гарячим харчуванням клієнтів, були названі чотири: недостатня кількість персоналу, відсутність транспорту для доставки, перебої з електро- та водопостачанням, а також недостатнє фінансування. Оцінюючи те, наскільки «здоровим» можна назвати гаряче харчування, яке їхня організація пропонує клієнтам служби, більшість поставила доволі високі оцінки. Середня оцінка за 10-бальною шкалою – 7 балів.

Практики надання продуктових наборів своїм клієнтам здійснюють такі комунальні соціальні служби, як територіальні центри надання соціальних послуг, комунальні заклади «Соціальний готель» та «Харківський міський центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю «Промінь», Харківський міський центр соціальних служб «Довіра» та його районні відділи соціальної роботи. Переважна більшість цих організацій також отримує готові продуктові набори від різних благодійних фондів та громадських організацій міста, а також приватних підприємців. Але слід також зазначити, що, наприклад, у деяких територіальних центрах такі продуктові набори соціальні працівники збирають і самостійно. Ці продуктові набори можна також отримати як в організаціях, так і за місцем проживання. При цьому до доставки таких наборів за місцем проживання клієнтів приблизно половина організацій, працівники яких взяли участь в опитуванні, долучає волонтерів. Головними проблемами, які виникають у соціальних службах під час забезпечення продуктовими наборами мешканців міста, були зазначені такі: відсутність транспорту для доставки, висока ціна на продукти, недостатнє фінансування та відсутність безпечного приміщення, укриття. Середня оцінка за 10-бальною шкалою того, наскільки відповідають «здоровому харчуванню» продуктові набори, які надає клієнтам їх соціальна служба, – 8 балів.

Відповіді керівників та фахівців комунальних соціальних служб міста Харкова демонструють також, що, на думку більшості, в умовах війни клієнти їхньої соціальної служби тією чи іншою мірою забезпечені продовольчими товарами. Очевидно, що ця забезпеченість у тому числі є результатом діяльності самих соціальних служб міста.

Рис. 2. Розподіл відповідей на запитання «Як Ви оцінюєте забезпеченість клієнтів Вашої організації продовольчими товарами в умовах війни?» (абсолютне значення, n=25)

Слід також додати, що, на думку більшості респондентів, порівняно з початком війни відбулось певне зменшення кількості пропозицій безкоштовного гарячого харчування від різних організацій мешканцям міста Харкова, так само, як і продуктових наборів. Звідси ми також можемо припустити, що для багатьох представників уразливих верств населення міста допомога з боку комунальних соціальних служб стала чи не єдиним джерелом забезпечення продовольством. Особливо це стосується самотніх людей похилого віку та людей з інвалідністю, які залишаються в місті. І тому продовження та підтримка цієї діяльності є вкрай необхідними для забезпечення продовольчої безпеки уразливих верств населення.

Самі працівники комунальних соціальних служб міста як головні загрози продовольчій безпеці мешканців міста Харкова позначили високу вартість продуктів харчування, а також зменшення обсягів гуманітарної допомоги з боку благодійних організацій та ін.

Рис. 3. Розподіл відповідей на запитання «Які загрози продовольчій безпеці мешканців міста Харкова Ви вважаєте найбільш актуальними?» (абсолютне значення, n=22)

Висновки. Отже, в умовах війни забезпечення продовольчої безпеки мешканців міст та, зокрема, уразливих верств населення стає вкрай важливим завданням для органів міського самоврядування та комунальних соціальних служб. Досвід міста Харкова демонструє, що найбільш поширеними практиками комунальних соціальних служб щодо забезпечення про-

довольчої безпеки своїх клієнтів стали надання продуктових наборів та гарячого харчування. Такі практики здійснюють попри існування суттєвих проблем у діяльності самих організацій та складну безпекову ситуацію для їхніх працівників. Багато в чому реалізація цих практик із початку війни стала можливою завдяки підтримці з боку благодійних, громадських та комерційних організацій. Отримані результати свідчать також про наявність позитивних результатів у напрямі задоволення потреб у продовольстві клієнтів комунальних соціальних служб. Водночас респонденти відзначили появу певних ризиків, які пов'язані зі збільшенням вартості продуктів харчування для більшості харків'ян, а також зменшенням обсягів гуманітарної продовольчої допомоги з боку благодійних організацій, що на тлі загострення бойових дій у регіоні може призвести до суттєвого погіршення продовольчої безпеки для уразливих верств населення міста.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Nestle, Marion. *Food Politics: How the Food Industry Influences Nutrition and Health*. 1st ed., University of California Press, 2013. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt7zw29z>. Accessed 23 May 2024
2. Jacobs, Jane. *The Death and Life of Great American Cities*. Vintage Books, 1993.
3. Mintz, S.W., & Bois, C.M. (2002). The Anthropology of Food and Eating. *Annual Review of Anthropology*, 31, 99–119.
4. Оцінка впливу війни на людей. ООН. Червень 2023. <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/otsinka-vplyvu-viyny-na-lyudey> (дата звернення: 15.05.2024).
5. СОЦІОПРОСТІР : міждисциплінарний електронний збірник наукових праць із соціології та соціальної роботи. 2023. № 13. 67 с. <https://periodicals.karazin.ua/socioprostir/issue/view/1369/1820> (дата звернення: 20.05.2024).